

Toğrul Şahtaxtinski - 95

Fundamental səciyyəli elmi tədqiqatların müəllifi

Azərbaycan elminə görkəmli şəxsiyyətlər bəxş edən nəsillərdən biri də Şahtaxtinskilər nəslidir. Bunların sırasında akademiklər Həbib Şahtaxtinski, Toğrul Şahtaxtinski, Emin Şahtaxtinski göstərmək olar.

Akademik Toğrul Şahtaxtinski-nin 95 yaşı tamam olub. Toğrul Nəmet oğlu Şahtaxtinski 22 oktyabr 1925-ci ildə Bakı şəhərində görkəmli ziyalı ailəsində anadan olub. Atası Nəmet Şahtaxtinski keçən əsrin əvvəllərində Sankt-Peterburq şəhərində Ali Texniki məktəbi bitirdikdən sonra uzun illər Azərbaycan Neft və Sənaye İnstitutunda kafedra müdiri, anası biologiya elmləri doktoru, professor, əməkdar elm xadimi Zəhra xanım Şahtaxtinskaya isə Azərbaycan Tibb İnstitutu və Pedaqoji İnstitutunda kafedra müdiri işləmişdir.

1943-cü ildə Azərbaycan Sənaye İnstitutunun kimya-texnologiya fakültəsinə daxil olmuş və oranı 1949-cu ildə bitirərək, ömrünün sonuna kimi Azərbaycan Elmlər Akademiyasında çalışmışdır.

1959-cu ildə kimya elmləri namizədi, 1968-ci ildə kimya elmləri doktoru elmi dərəcəsi və elə həmin ildə də professor adı almışdır. 1972-ci ildə Azərbaycan EA-nın müxbir üzvü, 1976-cı ildə Azərbaycan EA-nın həqiqi üzvü seçilmiş, 1961-1962-ci illərdə Azərbaycan EA Neft-Kimya Prosesləri İnstitutunda elmi işlər üzrə direktor müavini, 1962-1967-ci illərdə laboratoriya müdiri olmaqla yanaşı, 1962-1975-ci illərdə həm də "Monomerlər" şöbəsinə rəhbərlik etmişdir. 1971-1973-cü illərdə Naxçıvan Elmi Mərkəzinin rəhbəri, 1975-2002-ci illərdə Azərbaycan EA Kimya Texnologiyasının Nəzəri Problemləri İnstitutunun, 2002-2010-cu illərdə isə Kimya Problemləri (İndiki Kataliz və Qeyri-üzvi Kimya) İnstitutunun direktoru, 1973-1981, 1990-2001-ci illərdə Azərbaycan EA Kimya Elmləri Bölməsinin akademik-katibi və 2001-2007-ci illərdə AMEA-nın Rayasət Heyətinin akademik-katibi olmuşdur. 2000-ci ildə Gürcüstan Milli EA-nın xarici üzvü (akademik) seçilmişdir.

Toğrul Şahtaxtinski-nin elmi fəaliyyəti kimya texnologiyasının nəzəri əsaslarını inkişaf etdirilməsi, kimyəvi reaksiyaların kinetika və mexanizminin tədqiqi, üzvi və neft-kimya sintezi proseslərində karbohidrogenlərin katalitik çevrilmələrinin öyrənilməsi, kimya proseslərinin modelləşdirilməsi və optimallaşdırılması ilə əlaqəli geniş problemləri əhatə edir. O, katalizatorun qaynayan təbəqəsində alifatik karbohidrogenlər və onların qarışıqlarının oksidləşmə və oksidləşdirici ammonolizi sahəsindəki işləri ilə elmi ictimaiyyətə yaxşı tanışdır. Alim öz əməkdaşları ilə birlikdə n-butilenlər və n-butanın malen anhidridinə, izobutilen metakril turşusuna, propanın sirkə turşusuna birbaşa oksidləşdirilməsi, toluol, ksilollar və başqa karbohidrogenlərin maye fazalı oksidləşdirici ammonolizi proseslərini, həmçinin müxtəlif monomerlərin və üzvi sintezin aminlər, amidlər, imidler kimi yarımməhsullarının, çoxfunksiyalı halogen tərkibli birləşmələrin alınma üsullarını işləyib hazırlamışdır.

Akademik Toğrul Şahtaxtinski-nin rəhbərliyi altında xlorkarbohidrogenlərin heterogen-katalitik oksidləşməsinin elmi əsasları işlənmiş, oksid katalitik sistemlərdə C1-C4 xlorkarbohidrogenlərin birbaşa heterogen-katalitik oksidləşməsi, müxtəlif promotorlarla müxtəlif daşıyıcılarda yüksək aktivliyə və seçiciliyə malik olan bir sıra oksid katalitik sistemlərin sintezi və seçilməsi sahələrində tədqiqatlar aparılmışdır.

Onun kimya texnologiyası nəzəriyyəsi sahəsindəki işləri mühüm təbii məsələlərin həlli üçün böyük maraq kəsb edir. O, katalizatorun qeyri-stasionar iş şəraitində aparılan kimyəvi proseslərin modelləşdirilməsi və optimal idarə olunması, resirkulyasiya axınılı mürəkkəb kimya texnologiyası komplekslərinin modelləşdirilməsi və optimallaşdırılması sahəsində bir sıra tədqiqatların müəllifidir.

Alim əməkdaşları ilə birlikdə katalizatorun dəyişən aktivliyi şəraitində gedən heterogen-katalitik proseslərin təcrübi və nəzəri tədqiqi metodikasını, həmçinin psevdodaqınar təbəqədə sirkulyasiya eden katalizatorun qeyri-stasionar aktivliyi nəzərə alınmaqla bir sıra sənaye proseslərinin modelləşdirilməsi və intensivləşdirilməsi prinsiplərini işləyib hazırlamışdır. Fundamental fiziki-kimyəvi tədqiqatlara əsaslanmaqla hazırlanmış prinsiplər katalitik proseslərin öyrənilmə problemlərinin həlli, optimal şəraitin təyini və həyata keçirilməsi, onların avto-

matlaşdırılması sisteminin yaradılması üçün nəzəri baza olmuşdur.

Toğrul Şahtaxtinski və əməkdaşları tərəfindən elmi avtomatlaşdırılması eksperimentin təşkilində özərlənən elmi istiqamət, onların keçirilmə vəsulları, kimyəvi və kimyəvi-texnoloji tədqiqatlarda Elektron Hesablayıcı Maşınla tədqiqatçı arasında münasibətli dialoq rejimində istifadə etməklə informasiyaların tədqiqi formalaşdırılması, əsaslandırılması və həyata keçirilmişdir.

Kimya texnologiyasının nəzəri əsaslarının yaradılması və onun əsasında prinsipcə yeni reaksiya qurğularının hazırlanması üzrə Toğrul Şahtaxtinski-nin rəhbərliyi

ilə aparılmış işlər fundamental seçiyə daşıyır. Belə işlərə ilk növbədə yeni yaradılmış elektrokimyəvi yanma kamerası, səthi aerasiyalı qaz-mayə reaktoru və qeyri-mütəhərrik qarışdırıcı ilgəkvəri reaktor aiddir.

Toğrul Şahtaxtinski əməkdaşları ilə birlikdə kataliz və katalitik proseslərin kinetikasi, mexanizmi və dinamikası sahəsində geniş tədqiqat işləri aparmış, karbohidrogenlərin birgə oksidləşdirici çevirmə prosesləri üçün yüksək effektiv çoxfunksiyalı metal-seolit katalizatorlarının istifadəsinin elmi əsaslarını hazırlamışdır ki, bunun da əsasında effektiv katalitik proseslər həyata keçirilmişdir.

Alimin iştirakı ilə ilk polimerlərin aktiv mərkəzlərinin kataliz olunacaq substratlarla əvvəlcədən uyğunlaşdırılması və polimer kompozisiyanın yaddaşında istifadəni nəzərdə tutan metal-polimer kompleks katalizatorların yaradılmasının yeni prinsipi hazırlanmış və praktikada istifadə olunmuşdur.

1976-cı ildə Toğrul Şahtaxtinski KTNPI-nin nəzdində "Kimya texnologiyasının proses və aparatları" və "Kimyəvi kinetika və kataliz" ixtisasları üzrə namizədlik dərəcəsi verən ixtisaslaşdırılmış Müdafiə Şurasının, 1984-cü ildən həmin ixtisaslar üzrə, 1995-2010-cu illərdə isə üç ixtisas - "Kimya texnologiyasının proses və aparatları", "Kimyəvi kinetika və kataliz" və "Yüksəkmolekulyar birləşmələr kimyası" ixtisasları üzrə elmlər doktoru alimlik dərəcəsi verən ixtisaslaşdırılmış Şuranın sədri olmuşdur.

Akademik T.Şahtaxtinski Azərbaycan Respublikasının və elmini xarici ölkələrdə layiqli təmsil etmişdir. O, dəfələrlə xarici dövlətlərdə Almaniya, Amerika Birləşmiş Ştatlarında, Yaponiyada, Fransada, Macarıstanda, Türkiyədə, Rumıniyada, Rusiyada, Ukraynada, Özbəkistanda, Gürcüstanda elmi ezamiyyətlərdə olmuşdur.

Toğrul Şahtaxtinski-nin dünyanın ən iri elmi nəşriyyatlarından biri olan "Perqamon Press" tərəfindən 1962-ci ildə "Neftdən sintetik materiallar" adlı kitabı buraxılmışdır. Bu kitab Londonda ingilis dilində çapdan çıxmışdır. 1980-ci ildə ingilis dilində "C4 karbohidrogenləri və onların sənaye tötəmələri" adlı daha bir kitabı çapdan çıxır. Kitab Londonda "Ernst Ben LTD" nəşriyyatında buraxılmışdır. Onun əsərləri elmi ictimaiyyətə yaxşı tanışdır, onlar qabaqcıl Beynəlxalq və Ümumiitifaq jurnalında, İngiltərə, ABŞ, Almaniya, Macarıstan, Rumıniyada və s. çap olunmuşdur.

Toğrul Şahtaxtinski 510 elmi əsərin, o cümlədən 140-dən çox ixtira və patentin, 12 monoqrafiyanın müəllifidir. Onun rəhbərliyi ilə 12 elmlər doktoru və 48 fəlsəfə doktoru hazırlanmışdır.

1975-2010-cu illərdə "Azərbaycan Kimya jurnalı"nın baş redaktoru olmuş, dəfələrlə Bakı Şəhər Sovetinin deputatı seçilmişdir.

Toğrul Şahtaxtinski elmin inkişafında nailiyyətlərə görə "Şərəf nişanı", "Xalqlar Dostluğu", "Şöhrət", "İstiqlal" ordenləri, "Fədakar əməyə görə" medali, Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Fəxri Fərmanı ilə təltif olunmuş və Azərbaycan SSR-nin "Əməkdar elm xadimi" fəxri adına layiq görülmüşdür.

Akademik Toğrul Şahtaxtinski 2010-cu il oktyabrın 8-də vəfat etmişdir. Onun şəərəfli ömrü yolu, əsl ziyalı və bacarıqlı rəhbər kimi parlaq fəaliyyəti gələcək nəsillər üçün örnək olaraq qalacaqdır. Allah rəhmət etsin, ruhu şad olsun.

Dilqəm TAĞIYEV,
AMEA-nın vitse-prezidenti, Kataliz və Qeyri-üzvi Kimya İnstitutunun direktoru, akademik

Arif ƏFƏNDİ,
Kataliz və Qeyri-üzvi Kimya İnstitutunun Həmkarlar təşkilatının sədri, kimya elmlər doktoru, professor

